

Over het belang en de mogelijkheden van lokaal erfgoed

Verslag van de studienamiddag Heemkunde Actueel 2015

Dat heemkunde belangrijk is, daar zijn we bij Heemkunde Vlaanderen natuurlijk allang van overtuigd. Maar het lokale erfgoed ligt wel meer mensen nauw aan het hart. Zo toonde het PRISMA-onderzoek eerder aan dat mensen vooral interesse hebben in de geschiedenis van de eigen familie, buurt of straat en het eigen dorp. De interesse in lokaal erfgoed lijkt in deze geglobaliseerde wereld enkel toe te nemen. Dat biedt kansen voor lokale erfgoedverenigingen. Ook lokale overheden beseffen dat erfgoedverenigingen van onschatbare waarde zijn voor de gemeenten. Ze brengen immers niet alleen het verleden van een lokale gemeenschap in kaart, maar ontsluiten het ook op laagdrempelige manieren. Bovendien kan lokaal erfgoed ook verbindend werken, over de grenzen van de erfgoedwereld heen. Hoewel veel heemkundige kringen de rol van verbinder (of anders gezegd: lokale makelaar) al opnemen, zijn er zeker nog mogelijkheden om hen in die rol te versterken.

Naar die mogelijkheden gingen we op zoek tijdens de vijfde editie van Heemkunde Actueel, de jaarlijkse studienamiddag van Heemkunde Vlaanderen. Op 14 november 2015 verzamelde opnieuw een hele schare heemkundigen en erfgoedwerkers om na te denken over interessante kruisbestuivingen met andere sectoren en over het belang van lokaal erfgoed en heemkunde voor een lokale gemeenschap.

Nabijheid en gemeenschapsvorming

De namiddag ging van start met een panelgesprek met enkele lokale beleidsmakers en mensen vertrouwd met het lokale erfgoedbeleid. Koen Claessens, schepen van Erfgoed uit Retie, Hilde Cuyt, coördinator van Erfgoedcel CO₇, Jos Hermans van de dienst Erfgoed van Maasmechelen, Hilde Plas van

de Vlaamse Vereniging voor Steden en Gemeenten (VWSG) en Gregory Vercauteren, stafmedewerker bij FARO gingen met elkaar in gesprek.

Waarin schuilt de grootste kracht van heemkunde? Op die openingsvraag antwoordde Gregory Vercauteren resoluut 'nabijheid'. Ook Hilde Plas benadrukte dat nabijheid en verbondenheid, niet alleen fysiek, maar zeker ook mentaal, een grote troef zijn voor heemkunde. Jos Hermans wees dan weer op het feit dat lokaal erfgoed erg diverse gemeenschappen kan aanspreken. Die diversiteit is natuurlijk ook meteen een grote uitdaging voor het lokaal erfgoed. Volgens Hilde Cuyt is dit niet evident: vaak worden dezelfde mensen bereikt. Kansengroepen en nieuwkomers kunnen zeker nog meer betrokken worden. Dat beaamde Koen Claessens, maar hij wees ook op het belang om erfgoed, zeker ook het immateriële, te 'vertalen' naar vandaag, naar een hedendaags referentiekader.

Uitdagingen van een heel andere orde zijn de bestuurlijke veranderingen die in de komende jaren zullen plaatsgrijpen. De panelleden zagen daar zowel bedreigingen als kansen. Jos Hermans uitte zijn bezorgdheid over het wegvallen van de ondersteuning door de provincies. Volgens Gregory Vercauteren dreigen vooral kleinere en minder zichtbare ondersteuningsvormen en subsidies te verdwijnen.

Maar andere ontwikkelingen, vooral dan op het lokale vlak, bieden ook kansen. Hilde Plas wees er op dat gemeenten in de toekomst autonomer zullen kunnen beslissen over de besteding van Vlaamse middelen. Volgens haar is de bereidheid van lokale overheden om te investeren in erfgoed doorgaans erg groot. Niet iedereen in het panel was die mening toegedaan. Vooral de budgettaire krapte zal in de toekomst gemeenten dwingen om keuzes te maken. Daarom is het volgens Koen Claessens, zelf schepen, erg belangrijk om als heemkundige kring aan te sluiten bij het lokale verhaal. Ook het argument 'gemeenschapsvorming' is belangrijk om lokale besturen van het belang van heemkunde te overtuigen. Veel kansen liggen volgens de panelleden ook nog in samenwerking met andere sectoren, zoals sport, natuur, jeugd, maar ook onroerend erfgoed. Die samenwerkingen kunnen lokale erfgoedverenigingen en het verhaal dat ze brengen enkel versterken.

Na het panelgesprek konden de deelnemers terecht in drie parallelsessies waar de samenwerkingsmogelijkheden tussen heemkunde en andere sectoren werden verkend.

Heemkunde en toerisme

In de sessie 'Heemkunde en Toerisme' gingen de deelnemers op zoek naar de voorwaarden voor een succesvolle samenwerking tussen toerisme en heemkunde. Lokaal erfgoed biedt immers heel wat mogelijkheden voor toeristische exploitatie en *city marketing*, maar de verhouding tussen heemkunde en toerisme is niet altijd onprobleematisch.

Dat bleek ook uit de inleiding van prof. dr. Noël B. Salazar waarmee de sessie opende. Hij wees erop dat erfgoed niet voor iedereen dezelfde betekenis heeft. Soms kijken mensen naar hetzelfde voorwerp, maar zien ze iets anders. De toeristische sector legt vooral sterk de nadruk op wat 'verkoopbaar is'. Heemkundigen kunnen een ander verhaal brengen dat toeristen 'anders' laat kijken. Daarbij kan het nuttig zijn om niet alleen te vertrekken van 'ons' erfgoed, maar je in te leven in de toeristen en hun blik (hun erfgoed) mee te nemen in het verhaal. Daarnaast is ook emotie en beleving een erg belangrijk instrument om het verhaal minder vrijblijvend te maken. Zo kan een gids in Indonesië wel vertellen hoe zwaar het was om te werken in de rijstvelden, maar pas toen de gids jonge mensen zelf liet werken in de rijstvelden, beseften die echt wat dat betekende voor

hun eigen voorouders. Hun eigen voorgeschiedenis werd plots veel tastbaarder.

Na de theoretische inleiding kwamen nog twee praktijkvoorbeelden aan bod. Als eerste getuigde Frans Van Gils van de Heemkundige Werkgroep Zonder-eigen over het toeristisch project 'De Dodendraad' dat in Baarle-Hertog en Baarle-Nassau werd opgezet. Het succes van dat project had niet alleen te maken met de grote belangstelling van het publiek voor de Eerste Wereldoorlog. Ook andere succesfactoren speelden een rol. Zo werd de boodschap vertaald op maat van het publiek. Heemkundigen willen eerder een geschiedenisverhaal horen, leerkrachten hebben dan weer vooral interesse in vredeseducatie, terwijl toeristen veel breder aangesproken moeten worden. Voor hen werden echte toeristische routes ontwikkeld. Het is dus belangrijk om je verhaal af te stemmen op de doelgroep. Niet alleen inhoudelijk, maar ook qua vorm. Naast toeristische routes werd het project nog in heel wat andere vormen vertaald: een boek, infoavonden, rondleidingen, een website, infoborden en natuurlijk ook een reconstructie van de dodendraad. Dat zo'n groot project veel geld kost, betekent een drempel. Maar samenwerking met veel partners en de zoektocht naar verschillende financiële kanalen (zoals het Impulsfonds 100 jaar Grote Oorlog en het Leaderproject MarkAnte Kempen) lonen wel degelijk de moeite.

De laatste spreker van de sessie was Leen Gos van Erfgoedcel Mijn-Erfgoed. Zij kwam vertellen over het project 'Sleutelfiguren'. Dat project, opgezet door de vzw Het Vervolg en de bewoners van de mijnstreek, had als opzet om vrijwilligers te laten vertellen hoe ze de regio hadden ervaren en ervaren. Op die manier kregen toeristen een ander verhaal te horen. Leen legde uit hoe het project gerealiseerd en gecommuniceerd werd. Opnieuw was samenwerking, zowel met lokale spelers en de erfgoedcel, als met toeristische actoren (toeristische diensten, maar ook bijvoorbeeld Toerisme Limburg en Toerisme Vlaanderen) erg belangrijk.

Een van de belangrijkste uitdagingen van het project was de spanning tussen professionaliteit en authenticiteit. Om zo'n project rendabel te maken is een zekere professionaliteit vereist en moet ook gedacht worden aan een grotere schaal. Maar het succes van dat toeristisch concept lag net in het spontane en kleinschalige van het project. Dergelijke kleine en experimentele projecten zijn erg kwetsbaar. Bij aanvang van het project werd gehoopt dat deze formule ooit kostendekkend kon worden. Dat bleek helaas ijdele hoop. Toen de subsidies wegvielen, viel het project bijna helemaal stil. Vrijwilligersorganisaties die grote projecten opzetten met subsidies moeten daarmee rekening houden. Het blijft natuurlijk mogelijk om een lightversie van het project verder te zetten. Heemkundige kringen zouden daarbij een rol kunnen spelen: door bestaande projecten te 'herdenken' met respect voor de eigenheid ervan kunnen ze vaak een tweede leven krijgen. Mooi meegenomen is dat zo ook nieuwe mensen bij de eigen werking kunnen worden betrokken.

Heemkunde en kunst

In de sessie 'Heemkunde en Kunst' werd nagedacht over de rol die lokaal erfgoed en heemkunde kun-

nen spelen bij de creatie van hedendaagse kunst. Er kwamen twee sprekers aan bod: Thérèse Legierse van De Nieuwe Opdrachtgevers en Stijn Bogaert van 'tj - Kunst en Natuur Kruibeke.

De Nieuwe Opdrachtgevers is een organisatie die bemiddelt tussen kunstenaars en opdrachtgevers voor de realisatie van hedendaagse beeldende kunst. Bij de realisatie van dergelijke kunstwerken speelt het erfgoedaspect vaak een belangrijke rol. Plaatsen of omgevingen kunnen zo een herwaardering en een nieuwe betekenis krijgen terwijl er tegelijk een verbinding gemaakt wordt met een (eeuwenoud) verleden.

Een herkenbaar voorbeeld voor veel heemkundigen is 'De tweede maan voor Vlimmeren', een ontwerp van kunstenaar Sarah Van Sonsbeeck. Tijdens de gemeentefusie van 1976 werd Vlimmeren een deelgemeente van Beerse. De identiteit van het dorp leeft echter tot op de dag van vandaag voort. De inwoners werden van bij aanvang betrokken bij het ontwerp van het kunstwerk en er werd gekozen voor een ontwerp dat de eigenheid van het dorp extra benadrukt, iets wat geen enkel ander dorp heeft: een tweede maan. Die maan werd bevestigd aan de kerktoren en is gemaakt van een materiaal dat 's nachts licht afgeeft.

Een tweede voorbeeld dat besproken werd en waarin verleden, heden en toekomst samenkomen, is het kunstwerk van Luciano Fabro dat het stadsplein van Genk siert. Die zeven meter hoge zuil uit wit marmer en zwarte vulkanische steen symboliseert de verbondenheid van alle mensen die in Limburg in de mijnen kwamen werken. Ook in dit geval werkte de lokale bevolking samen met de kunstenaar en de inhuldiging van het kunstwerk werd gelinkt aan de traditionele 1 mei-stoet in Genk.

Stijn Bogaert bracht daarna het verhaal van 'tj, een Kruiboekse vereniging die sociaal-artistische samenwerking nastreeft. Hun rol is gelijkaardig aan die van De Nieuwe Opdrachtgevers, maar zij zijn een lokale speler die kunstenaars selecteert voor het maken van gebiedseigen kunstwerken. Hun focus is landschapskunst en ze willen die ook ontsluiten in een fiets- en wandelnetwerk.

Soms gaat het bij hun projecten om bestaande kunstwerken die in de Kruiboekse omgeving geplaatst worden, zoals de Golem van Koen Vanmechelen of een kunstwerk van Will Beckers, dat verwijst naar de wijmenteeft in de streek.

Hun project Polderparabels had een volledig andere insteek, namelijk mondelinge geschiedenis. In de jaren 2009 en 2010 werden niet minder dan 44 oude bewoners via interviews bevraagd over de polders en de polderdoorkruisers (dat zijn mensen die voor hun werk of om andere redenen de polders doorkruisten). Het resultaat waren audiotapes waarmee in 2010 een multimediale vertelavond werd gehouden. Aangezien heel wat kunstwerken hun ontstaan vinden in kleine verhalen, anekdotes of relictten verbonden met de omgeving, zullen de verhalen ongetwijfeld ook een bron van inspiratie blijven voor kunstenaars.

Toch is, en dat bleek uit beide presentaties, de combinatie van heemkunde en kunst niet altijd evident. Het vereist een inspanning van beide kanten om tot een gezamenlijk project te komen. De abstracte en creatieve ideeën van kunstenaars kunnen soms vreemd overkomen bij de heemkundige bij wie de focus meer ligt op historische feitelijkheden. Beiden benaderen een bepaald onderwerp dus op een totaal andere manier. De heemkundige kan optreden als deskundige, informant en doorverwijzer

om de kunstenaar te helpen. Maar het kan daarbij zeker niet de bedoeling zijn om de kunstenaar te 'temmen' bij de creatie van zijn kunstwerk.

Heemkunde en zorgsector

De deelnemers aan de derde sessie gingen op zoek naar de kansen die lokaal erfgoed biedt aan de zorgsector. De focus van deze sessie lag vooral op mensen met dementie. Olivier Constant, communicatiemedewerker van het Expertisecentrum Dementie Vlaanderen leidde de sessie in met een algemene uiteenzetting over mensen met dementie. In Vlaanderen zijn er ongeveer 115.000 mensen met dementie, waarvan 70 procent nog thuis woont. Door een te eenzijdige focus op de latere fases van dementie, gaan mensen vaak voorbij aan de vele mogelijkheden die er tijdens de eerste fase van de ziekte nog zijn. Omdat het langetermijngeheugen vaak wel nog intact is gebleven, kunnen foto's en objecten van vroeger hen echt stimuleren en doen opleven. Lokaal erfgoed kan dus heel wat impulsen geven en kan zo dienen als zuurstof voor reminiscentie. Die verhoogt de eigenwaarde van mensen met dementie en versterkt ook de emotionele connectie met mensen rondom hen. Heemkundige kringen kunnen een partner bij uitstek zijn om verborgen herinneringen een stem te geven.

De tweede presentatie werd gegeven door Sabine Denissen, senior adviseur publiekswerking van het Departement Vrije Tijd van de Provincie Antwerpen. Zij gaf toelichting bij het project 'Samen schrijven we ons verhaal', waarbij dementievriendelijke rondleidingen werden ontwikkeld in de heemkundige musea van de Rupelstreek. Sabine Denissen deelde de ervaringen die ze tijdens dat boeiende project, dat al sinds 2012 loopt, opdeed. Zo legde ze uit dat het al van bij de voorbereiding belangrijk is om aandacht te hebben voor de aan-

pak van het project. Naast een coördinator heb je ook een expertiseteam nodig met erfgoed-, communicatie- en zorgdeskundigen. Bovendien investeer je best van bij de aanvang in een ruim draagvlak voor het project. Enthousiaste gidsen zijn een absolute noodzaak, maar ook een goede opleiding over het omgaan met mensen met dementie is aangewezen. Bij het samenstellen van de rondleiding is het cruciaal om een sterk verhaal te kiezen met een beperkt thema dat handelt over het leven van vroeger. Idealiter biedt dat thema ook veel zintuiglijke mogelijkheden. Om de rondleiding vorm te geven kan je je laten inspireren door een goed voorbeeld, maar door ook de gidsen als groep daarbij te betrekken krijg je een creatiever resultaat. Proefrondleidingen zijn echter absoluut noodzakelijk om de rondleiding en de gidsen te evalueren.

Tot slot getuigde Aline Verbeeck, inhoudelijk stafmedewerker van Erfgoedcel TERF, over het werken met reminiscentiekoffers. De erfgoedcel ontwikkelde recent zes thematische koffers over vrije tijd, school, religie, vrouw, werk en zorg voor de rusthuizen. Elke koffer bevat voorwerpen, verhalen, oude foto's en filmpjes en documenten over het thema. Via partnerschappen met de zorgsector in de regio werden alle koffers in woon- en zorgcentra uitgetest en aangepast indien nodig. Op die manier werd niet alleen een nieuw publiek bereikt met lokaal erfgoed, maar werd ook heel wat erfgoed, zoals foto's van bewoners van rusthuizen, verzameld en ontsloten via de beeldbank. Volgens Aline Verbeeck kan samenwerking tussen de lokaal erfgoedsector en de zorgsector nog op veel andere manieren. Zo zouden heemkundige musea ook eens een (eendags)tentoonstelling in een woonzorgcentrum kunnen inrichten.

Uit alle presentaties bleek dat lokaal erfgoed een belangrijke rol kan spelen in het versterken van zowel de zorgbehoevenden, de mantelzorgers als de professionele zorgverleners. De deelnemers aan de sessie waren erg geïnteresseerd en stelden heel wat vragen aan de sprekers. Zo vroegen ze zich af hoe je thuiswonende mensen met dementie kan bereiken. Volgens de sprekers kan dat best via de thuiszorgkoepels en de ziekenfondsen gebeuren. Ook papieren flyers bij lokale handelaars zoals apothekers, kappers en bibliotheken kunnen hier hun nut bewijzen. Er werd ook gevraagd of het aanbod voor mensen met dementie niet al te vaak eenmalig is. Hoe kan er meer ingezet worden op duurzame activiteiten? Het is niet altijd evident, maar sommige musea bieden reeds activiteiten meermaals aan dezelfde deelnemers aan. Herhaling is immers vaak belangrijk om mensen met dementie te prikkelen.

Ambassadeur Heemkunde Vandaag

Na deze drie parallelle debatsessies keerden de deelnemers terug naar het auditorium voor de bekendmaking van de tweede Ambassadeur Heemkunde Vandaag. Die eretitel wordt elk jaar uitgereikt aan een vrijwilliger, vrijwilligersvereniging of actie met/voor/door vrijwilligers die recent heemkunde op een positieve en eigentijdse manier bij een breed (nieuw) publiek heeft gebracht. Op die manier wil Heemkunde Vlaanderen innovatieve methodes, originele projecten, inspirerende ideeën, maar ook begeisterende figuren/verenigingen uit het heemkundig veld in de kijker plaatsen om zo een hedendaagse beeldvorming rond heemkunde te stimuleren.

De jury boog zich voor de zomer over alle ingezonden dossiers en selecteerde daaruit drie genomineerden waaronder één winnaar. Rik Vermeir (Heemkundige Kring Sint-Salvator Wieze) en

Alex Lefevere (Werkgroep Cultuur en Heemkunde Rauw) grepen net naast de prijzen. De titel ging dit jaar immers naar Erfgoed Balen en de werkgroep Balen Bevrijd. Deze eigentijdse heemkring met een goede jongerenwerking weet het lokale erfgoed steeds op een frisse en dynamische manier naar een breed publiek van senioren, gezinnen, scholen en toeristen te brengen. De jury loofde ook het werken met maatschappelijk kwetsbare mensen en de open houding van de kring.

De sterke punten van Rik Vermeir

- Jonge en veelzijdige heemkundige
- Gebruikt hedendaagse technieken (3D-ontwerpen/printen)
- Werkt samen met andere sectoren (bijvoorbeeld het onderwijs)
- Bereikt heel wat niet-klassieke erfgoedliefhebbers

De sterke punten van Alex Lefevere

- Enthousiaste en gepassioneerde heemkundige
- Verenigt professionelen en vrijwilligers
- Drijvende kracht achter de populaire Facebookpagina 'Rauwse klap'
- Inrichter van atypische erfgoedactiviteiten

Van goede praktijkvoorbeelden, zoals Erfgoed Balen, kunnen andere erfgoedverenigingen veel leren. Daarom wordt elke nieuwe Ambassadeur Heemkunde Vandaag ook voorgesteld in een filmpje dat ter inspiratie voor anderen en ter promotie van de Ambassadeur en heemkunde in het algemeen kan worden gebruikt. Het filmpje is te vin-

den op de website van Heemkunde Vlaanderen (www.heemkunde-vlaanderen.be/about-2/eremerken/ambassadeur-heemkunde-vandaag)

Na het filmpje namen de jongeren van Erfgoed Balen, Bram Dierickx en Tom van Leeuwen, het woord. Ze vertelden over de werking van de heemkundige kring die zich van klassieke heemkundige kring ontpopte tot het dynamische Erfgoed Balen dat zelfs erkend werd als gemeentelijke adviesraad. Uit de samenwerking met een verzamelaarscollectie rond de Wereldoorlogen groeide de Werkgroep Balen Bevrijd. Die werkgroep zorgde in 2014 niet alleen voor een fantastisch project rond de Eerste Wereldoorlog, maar stimuleerde ook de werking van Erfgoed Balen. Er is geen twijfel mogelijk dat Erfgoed Balen de ambassadeursrol met verve zal vervullen.

Benieuwd wie hen opvolgt? Dat wordt pas in november duidelijk. Voor kandidaten rekenen we alvast op jullie. Op de website van Heemkunde Vlaanderen vind je alles over de procedure (www.heemkunde-vlaanderen.be/about-2/eremerken/ambassadeur-heemkunde-vandaag/). De bekendmaking volgt op de komende editie van Heemkunde Actueel (19 november 2016). We hopen jullie daar opnieuw te mogen verwelkomen met een boeiend inhoudelijk programma!

Het team van Heemkunde Vlaanderen